

Борозенець Т. А.

СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР РЕЛІГІЙНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ

Релігійний конфлікт як специфічний тип антропного конфлікту

В сучасній конфліктології конфлікт визначається як своєрідний тип проблематичних ситуацій соціальної взаємодії, для якого характерне найвище психологічне напруження сторін, що породжується граничним розбалансуванням системи «завдання — особисті можливості» та (або) «прагнення — умови середовища»¹. Конфлікт в своєму нейтрально інваріантному сенсі наповнюється конкретним змістом залежно від сфери життєдіяльності людини, в якій він актуалізується.

Предметом нашого розгляду є сфера релігії, до якої досі залучена переважна більшість населення планети. Згідно з феноменологічним підходом, який досліджує й категоріально описує явища,

довіряючи виключно їхньому самовиявленню та самосвідченню, релігія — це самовизначення людини стосовно до Сакрального Буття заради цілковитого вирішення всіх смисложиттєвих проблем. Як своєрідна відповідь на екзистенційні проблеми та спроба їх остаточно вирішити релігія характеризується надзвичайною напруженістю свого життєвого поля та підвищеною конфліктогенністю. У випадку релігії, коли йдеться про найважливіші питання життя, компромісу досягти вкрай важко, якщо взагалі можливо.

Релігійні конфлікти, тобто конфлікти, які виникають, формуються та завершуються в сфері та на кордонах релігійного життя, мають різноманітні вияви та форми. Керуючись базовою класифікацією конфліктів, яка виходить з критерію суб'єктності, релігійні конфлікти слід віднести до антропного типу конфліктів, які розподіляються на два види — соціальні та внутрішньо особистісні конфлікти. До соціальних належать конфлікти міжособистісні, між особистістю та групою, між малими, середніми та великими групами. До внутрішньо особистих відносять конфлікти між бажаннями, між бажаннями та можливостями, між бажаннями та вимогами, між потребами, між потребами та можливостями індивідуальності.²

Ці види конфліктів набувають своєрідних трансформацій в релігійному контексті. Так, соціальні конфлікти, набуваючи релігійного характеру, стають конфліктами між окремими віруючими, між окремим віруючим та групою віруючих, між малими, середніми та великими групами віруючих, які можуть представляти групи всередині певного релігійного напрямку чи конфесії, цілі релігійні напрями та конфесії, окремі релігії та релігійну спільноту загалом у її відносинах з навколишнім світом. Внутрішньоособистісні конфлікти в сфері релігії трансформуються в різноманітні конфлікти духовного життя віруючого, які в цілому зводяться до конфлікту між абсолютним сакральним ідеалом, до якого прагне людина, та її наявним недосконалим мирським станом.

За свідченням самих віруючих, релігійні конфлікти мають переважно світоглядну природу, тому що розгортаються в сфері духовного життя людини навколо ідей, норм, принципів, цінностей, почуттів, бажань та ідеалів. Релігійний світогляд — це сукупність уявлень про світ, в яких усвідомлюються та виражаються дані релігійної інтуїції, тобто безпосереднього, глибоко інтимного, досвідного переживання Сакрального. В найбільш інтелектуально

розробленому та структурованому вигляді релігійний світогляд постає у формі богослов'я. Тому, якщо ми хочемо адекватно зрозуміти світоглядну природу релігійних конфліктів, нам перш за все слід досліджувати їхні богословські підвалини.

Богослов'я є типом раціонального пізнання, яке керується абсолютним авторитетом певного релігійного одкровення. Саме специфіка ставлення до певного релігійного одкровення створює світоглядні передумови для виникнення релігійних конфліктів. Так, конфлікт між релігією та зовнішнім нерелігійним світом визначається визнанням або невизнанням авторитету релігійного одкровення як такого, міжрелігійні конфлікти в своїй основі мають змістовні світоглядні розходження між різними одкровеннями, міжконфесійні — між альтернативними традиціями богословського тлумачення одного одкровення, між групами в рамках однієї конфесії — між різними підходами до розуміння однієї традиції тлумачення одкровення, міжособисті — між індивідуально-суб'єктивними інтерпретаціями спільної традиції тлумачення. Внутрішньоособисті релігійні конфлікти в цілому визначаються проблемною напруженістю між благоговінням віруючого перед вираженим в одкровенні абсолютним взірцем та усвідомленням свого реального гріховного стану.

Зокрема, конфлікт між релігією загалом та зовнішнім щодо неї світом нині спостерігається в їхній антагоністичній боротьбі за душу та серця людей, яка знаходить вияв відповідно в релігійному місіонерстві та різноманітних секуляризаційних рухах. Конфлікт між світовими, національними та локальними релігіями виявляється в міжрелігійній полеміці, в якій кожна виходить з визнання власного абсолютного для неї одкровення, що унеможлиблює визнання інших релігійних одкровень як істинних. Так для буддистів єдиним істинним одкровенням є тексти Трипітаки, для християн — Біблія, для мусульман — Коран, для індуїстів — Веди...

Кожна з релігій в собі поділяється принаймні на три конфліктуючі між собою напрями, для кожного з яких характерне власне ставлення до істин єдиного для них одкровення — консервативне, помірковане, ліберальне. В свою чергу кожен з релігійних напрямів поділяється на свої консерваторів, поміркованих і лібералів. Цей розподіл врешті респт охоплює всі елементи релігійної структури — від напрямів та великих груп аж до кожного окремого віруючого, у внутрішньому світі якого ці тенденції ворогують одна з одною.

Для консерватизму властиве прагнення цілковито та буквально сприймати, тлумачити та виконувати постулати релігійного одкровення, абсолютно не зважаючи на конкретний історичний контекст, що в кінцевому підсумку призводить до крайніх форм заперечення, самоізоляції та закритості щодо зовнішнього світу (релігійного фундаменталізму). Лібералізм навпаки визначається вкрай вільним, відірваним від традиційного тлумаченням змісту одкровення залежно від певної історико-культурної ситуації, що загрожує релігії втратою релігійної самоідентичності та розчиненням у зовнішньому світі. Поміркованість займає проміжну позицію між першими двома тенденціями та передбачає трансформацію форм трансляції релігійного одкровення відповідно до історичного контексту за збереження первинного сутнісного змісту одкровення. Прибічники цього підходу вважають, що лише розумний синтез традиціоналізму та модернізму забезпечить виживання та адекватний розвиток їхнього релігійного напрямку в сучасному світі.

В рамках кожної з трьох світових релігії (буддизму, християнства та ісламу) згадані три конфліктуючі підгрупи виявляються досить чітко. В сучасному буддизмі виразником релігійного консерватизму виступає тхеравада, поміркованості — махаяна, а лібералізму — різноманітні необуддійські угруповання. В ісламі консервативна тенденція переважно реалізується представниками шиїзму та ваххабізму, поміркована — сунізму, а ліберальна — суфіями та поодинокими представниками світської інтелігенції. В християнстві консерватизм найбільшого вираження набув у православ'ї, лібералізм — в протестантизмі, а поміркованість — в католицизмі.

Повторимося, що кожен з вказаних напрямів в свою чергу має своїх консерваторів, лібералів і поміркованих. Зокрема, в українському православ'ї чітко виділяються три конфліктуючі сторони — вкрай консервативні старообрядці, в цілому ліберальні УПЦ КП і УАПЦ та поміркована УПЦ, в яких знову ж таки можна виявити консервативних фундаменталістів, ліберальних реформаторів і помірковано-традиціоналістичних апологетів і місіонерів.

Виклики секуляризації та криза релігії

Сучасне суспільство перебуває в радикальній сцієнтистсько-техногенній ситуації. Науково-технічний прогрес є фундаментальним фактором, який повністю конститує не лише зовнішньо-матеріальний образ сучасної цивілізації, але й цілком визначає її глибинні теоретичні засади.

Для сучасної парадигми раціональності характерна відсутність протистояння й навіть чіткого розрізнення суб'єкту й об'єкту пізнання. Сьогодні світ стає вкрай суб'єктивним, релятивним, дискретним, ієрархічним, плюралістичним, діалогічним (синергетичним) та зрештою нігілістично ірраціональним³. Така пост-модерністична картина світу радикально суперечить картині світу класичної науки.

Інакше в ній вирішується і проблема співвідношення віри та розуму, яка має фундаментальне значення для релігії. Віра та розум розглядаються переважно як принципово різні й тому унікальні та рівноправні сфери життєдіяльності суспільства та досвіду особистості. В ліберально плюралістичному світі як релігійний досвід віри, так і наукові знання розуму оголошуються однаково істинними та рівноцінними, вони вже не протистоять одне одному⁴. Здавалося б релігія має святкувати перемогу, адже антагоністичне протиставлення віри та розуму, релігії та науки відходить у минуле.

Проте, з інтенсивним утвердженням нової наукової парадигми безпосередньо пов'язана інтенсифікація процесу секуляризації сучасного суспільства. Фактично науково-технічний прогрес зворотньо-пропорційно співвідноситься з падінням впливу релігії на суспільне життя. Чим далі йде розвиток науки та техніки, тим більше релігія обмежується сферою особистого життя, стає тільки власною справою, втрачаючи реальні можливості впливати на процеси суспільного розвитку. Під впливом секуляризації невпинно девальвується та руйнується релігійний світогляд та спосіб життя⁵.

В наш час помітно скоротилася кількість країн, які дотримуються релігійного віровчення як державної ідеології, допускають контроль церкви над шкільною освітою та іншими сферами суспільної діяльності громадян. Неухильно зростає світськість держав, які до цього тривалий час репрезентували себе як релігійні. Втратила колишній вплив, а то й просто ліквідована цензура церкви в області науки й культури.

За умов зростаючих контактів між народами, утвердження в людському співтоваристві функціональності універсальних норм і принципів співжиття формується уявлення про релігію як лише одну зі складових культури людства, певну субкультуру чи навіть фольклорне явище. Поглиблення диференціації всередині самого феномену релігії призводить до того, що вона втрачає свою інтегративну роль у суспільному житті.

Секуляризуються також побутова і сімейна сфери життя суспільства, спостерігається зниження особистого рівня релігійної активності, поширюється внутрішньоособиста апатія щодо релігії. Дедалі більше віруючих під впливом секуляризації перетворюються на номінальних, позацерковних і безцерковних віруючих. Поширюється формальний підхід до практикування культових дій та обрядів: не через їхній духовно-сотеціологічний сенс, а лише через їхню зовнішню видовищність і звичай.

Дедалі більшого поширення серед віруючих набуває далека від релігійних моральних настанов релятивістська індивідуалістична етика. Дедалі більше людей не дотримується встановлених церквою норм регулювання особистого життя. Скорочується відтворення релігії в нових поколіннях, а також відчувається гостра нестача осіб, які бажають стати служителами культу чи прийняти чернецтво.

Глибока системна криза, яку нині переживає релігія, суттєво відрізняється від тих кризових ситуацій, у яких вона опинялася раніше. Якщо дотепер кризові ситуації в історії релігії стосувалися лише деяких регіонів і не охоплювали весь світ, то в добу глобалізації, яка обумовлена розгортанням НТП, цей процес набув універсального характеру⁶.

Це змушує релігійні громади модернізувати своє традиційне вчення та способи практичної діяльності щодо всього комплексу суспільно-актуальних проблем і перш за все — до проблеми світоглядного самовизначення людини в сучасних умовах. Попри всі деструктивні тенденції релігія продовжує займати значне місце в житті людства, про що переконливо свідчать недавні соціологічні дані⁷. Це є сприятливою передумовою для активної антисекуляризаційної діяльності, яку сьогодні розгорнули представники релігійного світогляду.

Відповідь релігії

Представники релігії нинішній стан речей оцінюють вкрай негативно й намагаються відновити свої позиції в житті сучасного суспільства. Так, сучасна християнська теологія критикує постмодерністичний, дехристиянізований світогляд і намагається захистити традиційно-класичну парадигму раціональності з її вірою в абсолютний статус істини, при одночасному визнанні певної обмеженості людського розуму.

За нових умов релігіям доводиться, з одного боку, пристосовуватися до них шляхом модернізації, перегляду традиційних поглядів

і підходів, а з другого — триматися своїх традиційних засад, без чого вони втратять свою автентичність. Ця дилема вирішується релігіями по-різному. Зокрема, християнські конфесії вирішують її залежно від традиційних для кожної з них інтерпретацій Біблії та відповідних типів вирішення проблеми співвідношення віри та розуму⁸.

Найсильніші ліберально-модерністичні тенденції характерні для сучасного протестантизму. Ситуація постмодерну активно осмислюється й сприймається сучасними протестантськими богословами. Вони наголошують на значущості саме інтерпретаційного (герменевтичного) методу витлумачення одкровення. В протестантській теології кінця ХХ ст., як і в науці, долається чітке протиставлення суб'єкту та предмету дослідження. Звернення до священного тексту набуває форми діалогу людини і Бога. Замість метанаративності у стосунках з'являється плюралістичність. Криза класичної монологічної наукової раціональності виражається в подоланні позаісторичності, абсолютності тверджень, монологічності. Зміст тексту виявляється не позалюдським, а зумовленим тим, хто його витлумачує⁹. Фактичне прийняття протестантизмом постмодерністичного тлумачення проблеми віри та розуму цілком пояснюється властивим для нього кардинальним індивідуалістичним суб'єктивізмом у питаннях віровчення.

Більш традиціоналістичним є сучасний католицизм, який, визнаючи і предметну, і методологічну різницю між вірою та розумом, одночасно стверджує абсолютний статус істин віри, а отже їхню ієрархічну перевагу над відносними істинами науки. При цьому підкреслюється законна автономність людського розуму за умови, що він в своїй діяльності не перевищуватиме своїх повноважень, тобто входить в сферу компетенції віри¹⁰. Для досконалої реалізації своїх природних потенцій розум має цілком покладатися на католицьку церкву, яку очолює римський понтифік як незаперечний авторитет у питаннях віровчення та моралі. У вченні про папу виявляється обмежений суб'єктивізм католицизму, на відміну від необмеженого у протестантизмі. Завдяки своїй позиції католицькій церкві вдається реалізовувати гнучку зважену політику щодо сучасного світу, одночасно зберігаючи вірність своїм традиційним засадам.

Найбільш традиціоналістичною течією християнства залишається православ'я, яке не просто не сприймає, але навіть накладає анафему на постмодернізм, як вияв глобальної апостасії сучасного

світу. Православ'я продовжує стверджувати абсолютну істинність одкровення, що осягається вірою як вершиною розумової діяльності. Віра є основа, енергія та завершальна мета знання розуму. Розумове знання є відбиттям та наслідком віри. Віра та розум не є двома окремими сферами людського життя, разом вони утворюють взаємопроникну органічну єдність. Нероздільний синтез віри та розуму дає православну картину реальності, яка сприймається як незаперечна абсолютна істина з властивими для неї апофатизмом, інтегральністю, ієрархізмом, універсалізмом. У цій перспективі наука тлумачиться як сфера формально-логічного розмислу і тому принципово відносна реальність, яка через свою неповноцінність має цілком підкорятись вірі¹¹.

За умов сучасної парадигми раціональності принциповий підхід основних напрямків християнства до вирішення проблеми співвідношення віри та розуму суттєво не змінився. Протестантизм, католицизм та православ'я у своєму ставленні до світу продовжують керуватися своїми історично традиційними засадами. Тому кожен з них по-своєму самовизначається щодо постмодерного світу.

Світоглядне самовизначення особистості і релігія

За своєю позитивною природою людське самовизначення потребує єдино-універсальних світоглядних засад, яких не може дати вкрай релятивний, плюралістичний світогляд постмодерної доби. Завдання формування та поширення таких засад в суспільстві завжди виконувала релігія з її вченням про пізнання Бога як фундаментальної основи буття всесвіту та людини. Як дійовий засіб самовизначення людини в світі через усвідомлення своєї богоподібності намагається релігія це робити й нині, зустрічаючись на цьому шляху з низкою як зовнішніх, так і внутрішніх перешкод.

До зовнішніх перешкод належить феномен секуляризації. Головною ж внутрішньою перешкодою виступає ситуація антагоністичного плюралізму шляхів релігійного життя в сучасному релігійному житті, що є великою спокусою як для вірних того чи іншого релігійного напрямку, так і для коло- та позацерковних людей. За умов поліконфесійності та полірелігійності людям, які відчувають потребу релігійного життя, вкрай важко визначитися зі шляхами і засобами її задоволення.

Спробою вирішення проблеми є сучасний екуменічний рух. Його представники намагаються об'єднати розділені християнські конфесії, а в ідеалі навіть всі релігії на основі вироблення спільного

для всіх віровчення, яке б одночасно дозволяло кожному з учасників не відмовлятися від своїх традиційних переконань. Екуменізм передбачає прийняття фундаментальних принципів постмодерного світогляду — плюралізму, релятивізму та врешті решт нігілізму, й таким чином може розглядатися як втілення постмодернізму в релігійній сфері¹².

Домінуючий протестантський складник екуменічного руху пояснюється, перш за все, властивою для протестантизму релятивістською суб'єктивністю, яка не визнає необхідності єдиної, чітко сформульованої традиції теологічного дискурсу (переказу). Це споріднює сучасний ліберально-екуменічний протестантизм з сутнісними засадами секулярного постмодернізму.

Спроба переважно протестантських напрямків у рамках екуменічного руху виробити єдине християнське віровчення й створити на його основі єдину універсальну (екуменічну) церкву навряд чи може змінити ситуацію на краще. Сама історія засвідчує, що тенденція до релігійної диференціації та дроблення є сталою і домінуючою. Тенденція ж до зближення та поєднання релігій (в зв'язку з супротивом об'єктивних традиціоналістських орієнтацій та суб'єктивного небажання) виявляється вкрай проблематичною.

Отже, релігійний світогляд з властивим для нього абсолютним догматизмом здебільшого обумовлює перманентний конфліктний характер релігійного життя. Саме залучення людини до інтенсивної релігійної практики видається вкрай проблематичним як у внутрішньому, так і у зовнішньому аспектах за культурно-цивілізаційних умов постмодерного світу. Тому для релігійних напрямів нагально актуальним залишається завдання вироблення не позірної, а справді єдиної відповіді на виклики сучасної антропологічної кризи, що передбачає відверто чесний, відповідальний і, головне, самокритичний діалог між усіма зацікавленими сторонами.

¹ Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология. — СПб.: Питер, 2007. — С. 190.

² Там само. — С. 197.

³ Енциклика Вера і розум его святейшества папы римского Иоанна Павла II. Издательство Францисканцев. — М., 1999. — С. 113–128.

⁴ Віра і розум — двоє крил людського духу. Матеріали наукового колоквіуму по енцикліці папи римського Івана Павла II «Віра і розум». — К.: Світ знань, 2001. — С. 186–197.

⁵ Академічне релігієзнавство. Підручник. За наук. ред. проф. А. Колодного. — К.: Світ Знань, 2000. — С. 813–816.

⁶ Там само. — С. 711–714.

⁷ Національна безпека і оборона. — К., 2000. — № 10. — С. 7.

⁸ Академічне релігієзнавство. Підручник. За наук. ред. проф. А. Колодного. — К.: Світ Знань, 2000. — С. 737–777.

⁹ Віра і розум — двоє крил людського духу. Матеріали наукового колоквіуму по енцикліці папи римського Івана Павла II «Віра і розум». — К.: Світ знань, 2001. — С. 197–198.

¹⁰ Енциклика Вера и разум его святейшества папы римского Иоанна Павла II. Издательство Францисканцев. — М., 1999. — С. 65–70.

¹¹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. — М., 2000. — С. 75–76.

¹² Академічне релігієзнавство. Підручник. За наук. ред. проф. А. Колодного. — К.: Світ Знань, 2000. — С. 725–727.